

Թաներ Արջամ

ԱՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀՐԱՄԱՆՆԵՐ

Թալեաթ փաշայի հեռագրերն ու Հայոց ցեղասպանությունը

Թարգմանությունն անգլերենից՝
Անդրանիկ Իսրայելյանի

ԵՐԵՎԱՆ
2019

ՀՏԴ 159.9:82-94

ԳՄԴ 88

Հ 742

Աքչամ Թաներ

Ա 980 Սպանության հրամաններ: Թալեաթ փաշայի հեռագրերն ու Հայոց
ցեղասպանությունը/
Թաներ Աքչամ; Թարգմ. անգլ.: Անդրանիկ Իսրայելյանի.- եր.:
Նյու Մեք, 2019.- 408 էջ:

Այս գիրքը երկրաշարժի ազդեցություն ունի ցեղասպանագիտության ու մանա-
վորապես Հայոց ցեղասպանության հետազոտությունների բնագավառում: Հայոց
ցեղասպանության առանձնահատկություններից է այն, որ իրար հաջորդող թուր-
քական կառավարությունները մշտապես ջանքեր են գործադրում հերքելու համար
Ցեղասպանության պատմական փաստն ու դրան վերաբերող փաստաթղթային
ապացույցները: Այս աշխատությունը հստակեցնում է Ցեղասպանության իրադար-
ձություններին վերաբերող փաստերն ու ծմարտությունը: Ներքին գործերի նա-
խարար Թալեաթ փաշայի ստորագրած սպանության հրամանների ու օսմանյան
պաշտոնյա Նայիմ էֆենդու հուշերի իսկությունն այս հարցում երկար ժամանակ
ամենավիճելի թեմաներից էր: Ժխտողականները մշտապես պնդում էին, որ այս
փաստաթղթերն ամբողջապես կեղծիք են, և որ հայերը դրանք ստեղծել են իրենց
պնդումները հիմնավորելու համար: Թաներ Աքչամի ներկայացրած ապացույցները
հերքում են այդ պնդումներն ու հստակ ցույց տալիս, թե ինչու այդ փաստաթղթե-
րը, որպես հայերի հանդեպ օսմանա-թուրքական կառավարության ցեղասպան
մտադրության ապացույց, պետք է համարել իրական: Այս առումով աշխատությունը
կոտրում է ժխտողականության հիմնաքարն ու ևս մեկ անգամ ապացուցում Հայոց
ցեղասպանության պատմական իրողությունը:

ՀՏԴ 93/94

ԳՄԴ 63.3

ISBN 978-9939-9196-2-1

© Taner Akcam: Killing Orders, 2018

© Թաներ Աքչամ. Սպանության հրամաններ, newmag 2019

Գիրքը հրատարակվում է հեղինակի թույլտվությամբ:
Հայերեն թարգմանության և հրատարակության իրավունքները
պատկանում են «Նյու Մեք» ՍՊԸ-ին:

Արգելվում է գրքի հատվածական և/կամ ամբողջական վերահրատարակումն
առանց «Նյու Մեքի» գրավոր թույլտվության:

Սիրելի ընկերոջս՝ Հրանտ Դինքին:
Նա երազում էր ժշմարտության ու արդարության
հողի վրա հաշտեցնել հայ և թուրք ժողովուրդներին:
Այդ երազանքը չմեռավ, երբ 2007 թ. սպանեցին
Հրանտին, հակառակը՝ հարյուր հազարավոր մարդկանց
ոգեշնչեց շարունակել իր գործը:

Նվիրում եմ նաև աղջկաս՝ Հելինին:
Նա ինձ հույս է տալիս, որ հաջորդ սերունդն ի գորու է
իրականացնել Հրանտի երազանքը և կերտել ավելի լավ ապագա:

Նախարան

Փաստեր, ճշմարտություններ և ժխտում

Մի այսպիսի պատմություն կա: 1929 թ., մահից քիչ առաջ, Ֆրանսիայի վարչապետ Կլեմանսոն բանավիճել է Վեյմարյան Հանրապետության ներկայացուցչի հետ այն մասին, թե ով է մեղավոր Առաջին աշխարհամարտի բռնկման համար: Կլեմանսոյին հարցրել են. «Ըստ քեզ՝ ապագա պատմաբանների կարծիքն ինչպիսին կլինի այս խնդրահարույց ու հակասական հարցի շուրջ»: Նա պատասխանել է. «Զգիտեմ, բայց վստահ եմ, որ չեն ասի՝ Բելգիան է ներխուժել Գերմանիա»¹:

Փաստերի ու ճշմարտության միջև հարաբերությունը հասարակական գիտությունների ամենավիճելի հարցերից մեկն է: Որպես կանոն, փաստերը, կարծիքներն ու մեկնաբանությունները կարող են լինել տարբերակված, իրարից անջատ: «Ճշմարտությունը» պետք է հիմնված լինի հաստատված փաստերի վրա, որոնց շուրջ ընդհանուր համաձայնություն կա: Այսպիսով, ճշմարտությունը տարբերվում է կարծիքից ու մեկնաբանությունից: Ճշմարտությունը ժխտելը նույնն է, թե հաստատված փաստերը հերքելը: Համենայն

դեպս, մենք ուզում ենք հավատալ դրան: Այս իմաստով Հաննա Արենդտը՝ նշում է.

«Կարծիքից ու մեկնաբանությունից դուրս ընդհանրապես գոյություն ունեն փաստեր: Մի՞թե պատմաբանների ու պատմության փիլիսոփաների սերունդները չեն ապացուցել, որ անհնար է փաստերը հաստատել առանց մեկնաբանությունների: Դրանք նախ պետք է ընտրվեն իրադարձությունների քառսից, և սա արդեն կախված է ոչ թե փաստերից, այլ վերաբերմունքից ու որոշումից: Հետո՝ միայն այդ փաստերը պետք է հարմարեցվեն պատմությանը: Պատմությունն էլ կարող է շարադրվել միայն որոշակի տեսանկյունից և ոչ մի կապ չունենալ իրական անցքերի հետ: Ուրեմն կասկածից վեր է, որ պատմական գիտություններին հատուկ են բազում շփոթումներ: Դրանք, սակայն, չեն կարող հերքել իրողությունները, ջնջել փաստի, կարծիքի ու մեկնաբանության սահմանները կամ էլ պատմաբանին արդարացնել փաստերն իր ցանկությամբ շահարկելու հարցում»²:

Շարունակելով Արենդտի միտքը՝ կարելի է պնդել, որ յուրաքանչյուր սերունդ իրավունք ունի իր պատմությունը գրել, փաստերը սեփական տեսանկյունից *մեկնաբանել*, բայց փոխել՝ ոչ: Պետք է անկեղծորեն ջանալ տարբերակել այն, ինչը պնդում են, որ տեղի է ունեցել, և այն, ինչն *իրականում եղել է*: Որևէ մեկն իրավունք չունի խեղաթյուրել փաստական նյութը³:

² Hannah Arendt - Հաննա Արենդտ (1906-1975), հրեական ծագումով գերմանացի պատմաբան, փիլիսոփա, քաղաքագետ, տեսաբան, 20-րդ դարի քաղաքական փիլիսոփայության ամենակարևոր դեմքերից մեկը, տոտալիտարիզմի տեսության հիմնադիրը: Կարծում էր, թե նացիզմն ու ստալինիզմը պետության ամբողջատիրական, նոր և ժամանակակից ձևեր են, որոնք չպետք է շփոթել ճնշման ավանդական ձևերի հետ: (Ծանոթագրությունները՝ newmag-ի):

Այս առումով, զանգվածային կոտորածների ժխտումը սովորաբար համարվում է սուկ փաստերի հերքում, բայց դա ճիշտ չէ: Իրականում ժխտողականությունը ծնվում է այնտեղ, որտեղ հստակ չեն փաստերի և ճշմարտության սահմանները: Ժխտողականությունն ունի փաստերի ուրույն հաջորդականություն և սեփական ճշմարտություն: Արդյունքում, բանավեճը չի ընթանում ընդունված փաստերի խմբի, դրանից բխող ճշմարտությունն ընդունելու կամ ժխտելու շուրջ: Ընդհակառակը, բանավեճերը դառնում են փաստերի ու ճշմարտությունների *տարբեր* խմբերի միջև պայքար քողարկված դրդապատճառներով:

Այսպիսին է 1915-1918 թթ. Հայոց ցեղասպանության շուրջ բանավեճը: Այս ճեղասպանությունը դարձել է ավելի քան մեկ միլիոն մարդու սպանության կամ մահվան պատճառ: Դրան հաջորդած մեկ դարի ընթացքում թուրքական կառավարությունները մեկը մյուսի հետևից հաջողության են հասել՝ կերտելով «պաշտոնական պատմության» սեփական տարբերակը և «պատանդ պահելով» պատմությունը՝ ի շահ սեփական փաստաթղթային ապացույցների ու ճշմարտությունների: Նրանք հաջողության են հասել գոնե այն հարցում, որ լայնորեն տարածել են սեփական «պատմական տեսակետը», ինչը տրամաբանորեն շատերին է հավանական թվում:

Առաջին աշխարհամարտի իրադարձությունների նկատմամբ թուրքական ժխտողականությունը հանրային քննարկման ասպարեզում կեղծ «ճշմարտության» մատուցման ամենահաջող օրինակներից է՝ լավ կազմակերպված, կանխամտածված ու համակարգված կեղծիքի տարածմամբ:

Նրանք, ովքեր ընդունում են «ամեն ոք կարող է ունենալ սե-

փական կարծիք, բայց ոչ՝ սեփական փաստեր»⁴ կարգախոսը, զարմանքով են հետևել նախորդ տասնամյակներում Հայոց ցեղասպանության վերաբերյալ հանրային ու պատմական քննարկումներին, երբ փաստերի վրա հիմնված ճշմարտությունները վարկաբեկվել են ու հավասարեցվել կարծիքի մակարդակի⁵: Այսպիսով, այս ռազմավարության կարևոր սյուներից մեկը ճշմարտությունը թաքցնելն ու այն լռության մատնելն է:

Այս գրքի նպատակը հստակեցնելն է Հայոց ցեղասպանության հարցի քննարկումները՝ փաստերի ու ճշմարտության հարաբերության տեսանկյունից: Այս ուսումնասիրությունն ապացուցում է, որ ճշմարտությունը թաքցնողները, մասնատողները և դրանցից շահողներն իրականում սխալվել են:

* * *

Մայքլ-Ռոլֆ Տրույոն՝ նշում է. «Պատմությունը գիտություն է դառնում չորս փուլերով՝ (1) փաստերի ձևավորում (*աղբյուրների* հստակեցում), (2) փաստերի հավաքում (*արխիվների* կազմում), (3) փաստերի վերականգնում (*պատումների* շարադրում) և (4) հետադարձ արժևորում (ամբողջական *պատմության* ստեղծում)»⁶: Սրանց մենք հավելում ենք նաև 5-րդը՝ առանցքային փաստաթղթերի ոչնչացման կամ հերքման փուլը:

Ամեն ցեղասպանություն իր յուրահատկությունն ունի: Հայոց ցեղասպանությունն առանձնանում է դրան առնչվող ճշմարտությունները թաքցնելու և պատմականությունը հերքելու

⁴ Michel-Rolph Trouillot – Մայքլ-Ռոլֆ Տրույոն (1949-1985), մարդաբան: Իր «Լռեցնելով անցյալը» գրքում ներկայացնում է, թե ինչպես են իշխանությունները գործում պատմագրությունը ստեղծելու ժամանակ:

երկարատև ջանքերով: Մեկդարյա այս ժխտողականության առանձնահատկություններից է նաև այն, որ ժխտումը հատուկ է եղել Ցեղասպանությանը դրա հենց սկզբից: Այլ կերպ ասած, Հայոց ցեղասպանության հերքումը սկսվել է ոչ թե կոտորածների նախօրեին, այլ Ցեղասպանության ծրագրի անբաժան մասն է կազմել: Սեփական հայրենիքից հայերի արտաքսումը դեպի Սիրիայի անապատներ, նրանց ոչնչացումը կան ճանապարհին, կան վերջնական հանգրվաններում իրականացվել է հայերին վերաբնակեցնելու որոշման քողի տակ: Ամբողջ գործընթացը, ըստ էության, կազմակերպվել ու իրականացվել է՝ ջանալով վերաբնակեցումը ներկայացնել որպես իրողություն:

Չխորանալով մանրուքների մեջ նշենք, որ ամենակարևոր հարցը հենց այս քաղաքականության հիմքում է: Կարելի է ասել, որ այդ շրջանում Օսմանյան պետության թուլությունն այսօրինակ քաղաքականություն վարելու հետևանք էր: Օսմանյան իշխանությունները ստիպված էին տեղահանության ու բնաջնջման ամբողջ գործընթացը կազմակերպել Գերմանիայի ու Ամերիկայի Միացյալ Նահանգների վերահսկողության տակ: Պատճառն այն էր, որ օսմանցիները Գերմանիայից կախված էին ռազմական ու ֆինանսական առումով, նաև ցանկանում էին ամերիկացիներին պահել չեզոք երկրի կարգավիճակում: Ասել է թե՛ նրանք չէին կարող արհամարհել այս երկու տերություններին ու հարկադրված էին արդարացնել իրենց գործողությունները: Ամերիկացիների ու գերմանացիների ճնշումները մեղմելու համար օսմանցիները դիմում էին փաստերի ժխտման ու խաբեության: Օսմանյան հասարակությունում բացակայում էր ցեղասպան քաղաքականությանը գաղափարապես աջակցող զանգվածային